

УДК 81'362 = 161.2 = 111

Г. Г. Дрінко,

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри граматики та практики мовлення
(Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов)

ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ МОВЛЕННЕВОГО АКТУ "КОМАНДА" В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У статті автор знайомить читача з типологічними спостереженнями спонукальних мовленнєвих актів у різноструктурних мовах. Дослідження проводиться на матеріалі прикладів спонукальних висловлювань із художньої літератури українських, англійських і американських авторів першої половини ХХ сторіччя. Надається комунікативно-прагматична характеристика мовленнєвого акту команда та аналізуються засоби вираження його в обох мовах.

У лінгвістиці неодноразово робилися спроби класифікації підтипів спонукання на основі тих чи інших параметрів [1; 2; 3; 4]. На жаль, усі ці класифікації ніяк не можна вважати вичерпними. У більшості робіт, що містять класифікацію підтипів спонукання, дається тільки їх опис. Він не супроводжується розгорнутим викладом принципів, на яких ґрунтується виділення того чи іншого виду спонукання та аналізу засобів їх вираження.

Тому актуальність цього дослідження обумовлена як загальним інтересом до проблеми вивчення директивних актів, так і необхідністю порівняльного вивчення засобів вираження спонукання в різноструктурних мовах.

Об'єктом дослідження цієї статті є мовленнєвий акт "команда" (далі МАК) в англійській та українській мовах.

Метою дослідження є зіставний аналіз структурних та семантичних особливостей засобів вираження "команди" в різноструктурних мовах. Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких завдань:

- надати комунікативно-прагматичну характеристику МАК;
- визначити типи спонукальних речень, які використовуються для вираження МАК у зіставляваних мовах;
- виявити подібності та відмінності у цих типах спонукальних речень;
- надати кількісну характеристику речень, які використовуються для вираження МАК в обох мовах.

Матеріалом дослідження слугувала картотека прикладів, зібраних методом суцільної вибірки з творів художньої літератури англійських, американських і українських авторів першої половини двадцятого сторіччя. Обсяг вибірки становить 2524 приклади спонукальних висловлювань в англійській мові та 2700 – в українській. З цього матеріалу виявлено 56 прикладів МАК, що складає 2,2% від загальної кількості прикладів в англійській мові та 62 приклади МАК в українській мові, що складає 2,3% від загальної кількості прикладів.

Спонукання представляє собою директивний акт, мета якого змінити навколишній світ за допомогою мовленнєвих актів [5: 11].

За допомогою директивних висловлень мовець здійснює певну дію: він наказує, просить, радить, застерігає і т.п. Дослідження останніх двадцяти років (В. С. Храковський, О. П. Володін, Л. О. Бірюлін, Ц. Саранцацрал), які велися в семантико-прагматичному напрямку, дають системний опис видів спонукання і виділяють певні фактори, які впливають на встановлення конкретного виду директивного мовленнєвого акту (далі ДМА).

1. Перший фактор враховує те, хто є виконавцем дії, тобто це фактор виконавця. Виконавцем необхідної дії, може бути адресат/адресати, мовець та адресат/адресати разом, особа, яка не бере участь у мовленнєвому акті та сам мовець.

2. Фактор значущості/незначущості для ситуації спонукання співвідношення соціальних статусів мовця та адресата. У таких мовленнєвих актах (далі МА), як команда, наказ, заборона, дозвіл, статус адресата вище мовця, а в МА прохання та вимоги адресат вище за статусом, як мовець.

Виходячи з різниці соціальних статусів, спонукання може бути спрямоване "зверху вниз" чи "знизу вгору" [6: 38].

3. Фактор права спонукати. Залежно від того, чи має мовець право спонукати, МА поділяються на категоричні та некатегоричні. До категоричних МА належать: команди, накази, погрози, вимоги, заборона, дозвіл. До некатегоричних – прохання, благання, порада, рекомендація, застереження, пропозиція. В усіх категоричних МА, крім вимоги, в адресата немає волі вибору виконувати або не виконувати необхідну дію.

4. Фактор обумовленості. Усі МА розрізняються за ознакою провокування/непровокування спонукання. Прохання, вимоги, пропозиції, застереження є неспровокованими МА, а заборона, дозволи, погрози є спровокованими МА (у відповідь на запит про дозвіл, реакція на негативні дії). Поради та рекомендації можуть існувати як зумовлені, так і не зумовлені МА.

5. Фактор середовища. МА розрізняються сферою вживання. Такі мовні акти, як команди, рекомендації можуть мати місце тільки в офіційній сфері спілкування.

На основі вище перерахованих факторів виділяють три основних типи директивів: прескриптиви, реквестиви, сугестиви [7: 75]. У межах кожного з трьох типів ДМА виділяються різновиди, які, поряд з ознаками належності до певного типу, містять ряд ознак, що диференціюють ці різновиди усередині кожного типу.

1. Прескриптиви. Виконання дії, позначеного в цьому типі ДМА, обов'язкове для адресата, оскільки мовець знаходиться в пріоритетній позиції. Прескриптивними МА є наказ, команда, заборона, дозвіл, вимога.

2. Реквестиви. Директиви цього типу спонукають адресата зробити деяку дію в інтересах мовця. Позиція Адресата пріоритетна стосовно позиції мовця, тому адресат має право прийняти рішення про виконання або невиконання необхідної дії. До класу реквестивних МА належать прохання (ядерний вид реквестивів) та його різновид благання.

3. Сугестиви. До цього типу відносяться МА, які виражають пораду. Набір значень названих вище ознак для цього типу МА такий: однакові позиції мовця та адресата, необов'язковість та бенефактивність дій для адресата. Ядром сугестивів є порада, крім цього, до певного класу належить МА "пропозиція".

У дослідження були внесені мовленнєві акти менасиви. У цю групу входять такі МА, як застереження та погроза. Зауважимо, що Г. Г. Почепцов відносить їх до класу комісивів. І хоча ця група МА не є директивними актами, у них досить часто вживаються спонукальні конструкції.

Звуження загального значення спонукання до приватних значень здійснюється в усному мовленні винятково за рахунок специфічної інтонації. В умовах же письмової мови можливості передачі й сприйняття всіх тонкощів спонукального значення обмежені, оскільки інтонаційна структура речень знаходить своє відображення у вигляді пунктуації лише частково. У письмовій мові окремі значення спонукання визначаються додатковими факторами, як:

- а) лексичним змістом слів, уживаних в авторській мові як ремарки;
- б) наявністю чи відсутністю модальних слів, підсилювальних часток, вигуків і т.п.;
- в) поширеністю або непоширеністю головного члена таких речень.

Усі перераховані вище фактори є конкретизаторами певних видів МА. З огляду на дані фактори, визначимо на прикладі МА "команда".

1) Ситуація відбувається у військовій частині:

(Командир) – Рівняйсь! Струнко! [8: 208].

У цьому висловленні містяться такі фактори:

- а) мовець вимагає, щоб адресат здійснив визначену дію;
- б) статус мовця вище статусу адресата, тому він має право спонукати;
- в) адресат не має права відмовитися від виконання дії;
- г) у виконанні дії зацікавлений мовець;
- г) службове становище змушує звернутися до адресата;
- д) ситуація відбувається в офіційній обстановці.

Виходячи з факторів, які є визначальними для різних видів МА, всі види спонукання в англійській та українській мовах та їхнє кількісне наповнення можна подати в таблиці 1.

Кожний з цих типів висловлень характеризується особливою рольовою структурою комунікативної ситуації, умовами вживання і засобами вираження.

У лінгвістичній літературі дослідники виділяють МА, які відрізняються енергійністю, або силою, з якою подається ілюктивна позначка [9]. До цих МА відносяться: наказ (розпорядження), дозвіл, заборона, команда та ін. Джерело спонукання – мовець, статус якого дає йому право на спонукання, він же в силу свого становища є відповідальним за ухвалення рішення про здійснення/нездійснення дії.

Після аналізу всіх спонукальних МА, було виявлено, що МАК займає п'яте місце за частотністю використання. Розглянемо МАК та засоби його вираження в обох мовах.

Комунікативно-прагматична характеристика мовленнєвого акту "команда"

В українському та англійському словниках тлумачення команди збігається: 1. Короткий наказ командира за встановленою формою; 2. Командувати – говорити слова команди, бути командиром чого-небудь; 3. Порядкувати, розпоряджатися [10: 239; 11: 252-253].

Таблиця 1.

**Комунікативно-прагматичні типи спонукальних мовленнєвих актів
в англійській та українській мовах**

№	Тип спонукального мовленнєвого акта	Англійська мова	Українська мова
1.	Прескриптиви: а) команда б) наказ (розпорядження) в) вимога г) дозвіл д) заборона	524 (20,8%) 56 (2,2%) 119 (4,7%) 211 (8,4%) 127 (4,5%) 11 (0,4%)	683 (25,2%) 62 (2,3%) 198 (7,3%) 257 (9,5%) 141 (5,2%) 25 (0,9%)
2.	Реквестиви: прохання (благання)	1020 (40,4%)	1104 (40,9%)
3.	Сугестиви: а) порада б) пропозиція	876 (34,7%) 392 (15,5%) 484 (19,2%)	752 (27,9%) 507 (18,8%) 245 (9,1%)
4.	Менасиви: а) застереження б) погроза	104 (4,1%) 64 (2,5%) 40 (1,6%)	161 (6%) 79 (2,9%) 82 (3,1%)
Всього		2524 (100%)	2700 (100%)

Після аналізу всіх спонукальних МА, було виявлено, що МАК займає п'яте місце за частотністю використання. Розглянемо МАК та засоби його вираження в обох мовах.

Команда є різновидом категоричного спонукування до негайного початку або закінчення конкретної дії при максимальній обов'язковості виконання [12: 189]. Характерною рисою команд є те, що адресат розуміється, як недиференційована маса, як збірна безліч, поставлена до особи, мовця, у відношення якщо не підпорядкування, то, у всякому разі, покори [13: 467]. Команда характеризується граничною стислістю в тимчасовому відрізку, її проголошення відрізняється уривчастістю, вона звучить як сигнал до негайної реакції: *Навкруги! Марш!* [14: 93].

У спеціальних дослідженнях відзначається, що існують спеціальні підмови команд тих чи інших професійних груп. Найчастіше підмови команд складаються зі слів з фіксованим для конкретних груп узагальнюючими значеннями, правил утворення речень, а також правил утворення висловлень [15: 49].

Необхідно зазначити, що ситуація команди звичайно відбувається в офіційній обстановці, де адресат є вищим за соціальним статусом та має адміністративне право віддавати наказ, наприклад:

На коня! – скомандував полковник. Брязнули шаблі, рушниці, і козаки на конях. – Шикуйсь! Кроком руууш!... [16: 495].

Однак зустрічаються приклади команди, які відбуваються в неофіційній обстановці, тобто в повсякденно-побутовій сфері адресат повинен мати право старшого або моральний авторитет:

Коли вони під'їхали до професорового будинку, той скомандував візникові: – Стій! Занесу я ці милі пташенята до професора-орнітолога [17: 443]. Отже, перейдемо к аналізу засобів вираження команди в англійській та українській мовах

Важливою особливістю команди, яка відрізняє її від наказу, варто вважати її більш-менш виразну "фразеологізованість" [12: 189]. У проаналізованих українських літературних джерелах команди відносились, в основному, до професійної групи військових: *Спереду чути команду: – Струнко! Рушниці на плечі!* [16: 486].

Основними засобами вираження команди є імперативні й розповідні речення (див. табл. 2.4.). Імперативні речення переважають в обох мовах (англ. мова 57,1%, укр. мова 41,9%). Велика частотність імперативних речень в англійській мові пояснюється відсутністю інфінітивних речень у функції спонукування. Розповідні речення більше поширені в українській мові 58,1%.

В англійській мові основними засобами вираження команди є:

1) імперативні речення: *Dress! "Рівняйся!"* Часто вживається фразове дієслово у формі наказового способу, наприклад: *Get up!, Sit in!* "Встаньте!" "Сядьте!";

2) бездієслівні речення: *"Well", he said abruptly, "all aboard"* [18: 124]. – "Що ж – сказав він, – відчалоємо!"

В українській мові основним засобом вираження команди є бездієслівні речення, які складають 51,6%. Це ще раз доводить, що мова команд відрізняється стислістю, спонукування "вкладається" в одне слово. Найчастіше команда виражається:

- а) прислівником: *Підбігаючи, хтось подає команду: – Струнко!* [8: 165];
 б) іменником: *Вогонь! – скомандував Борковський* [8: 163];
 г) іменником із прийменником: *На коня! – скомандував полковник* [16: 497].

В імперативних реченнях, які складають 41,9% в українській мові, дієслово, вжите для передачі команд, як правило передає дію: *(Солдати) – І вже виганяють з палат. – Ста-нов-и-ись!* [19: 171]. Відмінною рисою української мови є речення з дієсловами в інфінітиві, вони складають 6,5%: *Спати! – упала тиха команда* [20: 443]. Команди в англійській та українській мовах можна розділити на дві групи:

- а) підготовчі команди: *Attention!, At my command! Рівняйся! Струнко!*;
 б) команди виконання: *Right/Left/, Masks on! Ліворуч/Праворуч/, Надягти протигази!*

Таблиця 2.

Засоби вираження команди в англійській та українській мовах

№	Засоби вираження	Англійська мова	Українська мова
1.	Розповідні речення а) бездієслівні речення б) речення з дієсловом у формі інфінітива	24 (42,9%) –	32 (51,6%) 4 (6,5%)
2.	Імперативні речення а) синтетичний імператив б) аналітичний імператив	32 (57,1%) –	26 (41,9%) –
Всього		56 (100%)	62 (100%)

Аналізуючи вищесказане, можемо зазначити, що спільні риси в засобах вираження команди у зіставлюваних мовах полягають у вживанні двох типів речень, імперативних та розповідних. Ядром мовленнєвого акту, у якого мовець займає авторитарну позицію, є імперативні речення в англійській мові (57,1%). В українській мові бездієслівні речення є найбільш поширеними (51,6%). Особливістю української мови є інфінітивні речення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- Андреева И. С. Повелительное наклонение и контекст при выражении побуждения в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Л., 1971. – 24 с.
- Косилова М. Ф. К вопросу о побудительных предложениях // Вестник МГУ, серия филология и журналистика. – М., 1962. – № 4. – С. 48-56.
- Милых М. К. Побудительные предложения в русском языке // Уч. зап. Харьковского ун-та. – Харьков, 1953. – Вып. 4. – С. 5-47.
- Немешайлова А. В. Повелительное наклонение. – Пенза, 1961. – 126 с.
- Натанзон Е. А. Побудительные предложения в современном английском языке. Дис. ... канд. филол. наук. – М., 1955. – 204 с.
- Саранцацрал Ц. Речевые акты побуждения их типы и способы выражения в русском языке. Дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01. – М., 1993. – 246 с.
- Беляева Е. И. Грамматика и прагматика побуждения: английский язык. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1992. – 168 с.
- Довженко О. Кіноповісті. – К.: Дніпро, 1983. – 439 с.
- Серль Дж. Р. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов. – М., Прогресс, – 1986. – Вып. 17. – С. 22-129.
- Словник української мови: В 11 т. / За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1971-1978. – Т. 1-11.
- Longman Dictionary of English Language and Culture. England, 1998. – 1568 p.
- Изотов А. И. К соотносительности функционально-семантических категорий побуждения в современных чешском и русском языках // Сопоставительные исследования грамматики и лексики русского и западнославянских языков / Под ред. А. Г. Широковой. – М., 1998. – С. 171-228.
- Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. – М.: Высш. шк., 1986. – 640 с.
- Поройкова Н. И. К семантической характеристике побудительных высказываний диалогической речи // Лингвистические основы преподавания русского языка иностранцам на продвинутом этапе обучения. – Л.: 1977. Сб. науч. тр., ЛГПИ. – С. 87-103.
- Болобова О. П. Лингвистический аспект обеспечения надежности восприятия команд в автомобильном спорте // Актуальные проблемы языкознания и литературоведения. – М., 1994. – С. 49-54.
- Самчук У. Волинь. Роман у двох частинах. – К.: Дніпро, 1993. – 325 с.
- Вишня О. "Вишневі Усмішки". – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1960. – 480 с.
- Galsworthy J. "End of the Chapter". Foreign Publishing House. – М., 1960. – 602 с.

19. Хвильовий М. Новели, оповідання "Повість про санаторну зону". "Вальдшнепи": Роман. Поетичні твори. К.: Наук. думка, 1995. – 600 с.
20. Тудор С. "День отца Сойки". – К.: Наукова думка, 1989. – 608 с.

Матеріал надійшов до редакції 05.03. 2009 р.

**Дринко А. Г. Сопоставительный анализ речевого акта "команда"
в английском и украинском языках.**

В статье автор знакомит читателя с сопоставительным анализом директивных речевых актов в разноструктурных языках. Исследование проводится на материале примеров побудительных высказываний из английской, американской и украинской художественной литературы первой половины двадцатого столетия. Дается коммуникативно-прагматическая характеристика речевому акту "команда" и анализируются способы его выражения в обоих языках.

Drinko A. H. Contrastive Analysis of the Speech Act "Command" in English and Ukrainian.

The discussion of some general consideration for a contrastive analysis of inducement in English and Ukrainian is followed by a description of the communicative and pragmatic characteristics of the speech act of "command". The research in question was carried out on fiction works of English, American and Ukrainian authors. The major target of this study is to determine and specify peculiarities in the ways of expressing command in both languages.